

KÓHALMI BÉLA

Pillanatképek Szabó Ervin élete utolsó évéből

1917 végén SZABÓ Ervin gyengélkedésére emlékeznek barátai; mi, könyvtári munkatársai nem vettünk észre semmi riasztót.¹ A szinte „golyóscsapágyon” mozgó üzem munkájában a legkisebb zavar sem volt észlelhető. A könyvtár látogatottsága emelkedett, egyre több volt az olvasók között a kincstári ruhás lábadozó, vagy szabadságos katona, tanulmányait folytatni kívánó diák, pályájáról kikököntetett értelmiségi. Amivel szolgálhattunk nekik, — ha nem is a régi bőséggel — a semleges külföld tudományos folyóirataival: ezeket mohón olvasták, beszerzésükre engedélyt kaptunk. A könyvtár külföldi állampolgárságú látogatói között a legkitartóbb volt André LEVAL, a Temps békebeli tudósítója, akiről meg kell írnom, hogy noha az összeomlásig kitartó és szolgálatainkat kegyesen nyugtázó olvasónk maradt, az „őszirózsás” forradalom után hirtelen hangot változtatott és ujját felemelve fenyegetett meg, mintha bennünk látná a háborúért felelős, bűnös magyar uralkodóosztály képviselőit, hogy: „most jaj lesz nektek!” Ezt mi amúgyis tudtuk, de én különösen azért éreztem magam ártatlannak, mert a *Könyvtári Szemle* c. folyóiratomban közöltem volt André LEVAL értékes gyűjtését a KONT Ignác híres műve megjelenése óta francia nyelven megjelent, magyar irodalommal foglalkozó művek újabb bibliográfiáját, és ezért tisztes honoráriumot utaltam ki neki. Milyen jót nevetett volna ezen Szabó Ervin, ha történelmünknek ezt a pillanatát megérhette volna, amikor még nem tudtuk: ne vessünk-e vagy sirjunk? De az őszirózsás forradalom még az idők mélyén rejtőzött és rózsásnak nem mertük elképzelni. Legnagyobb bánatunkra az Oroszországból érkező híreken nehezen tudtunk eligazodni, pedig 1918 január utolsó hetében már tisztázódní kezdtek az erőviszonyok. A munkás-katona- és parasztküldöttek III. összoroszországi kongresszusa meghozta a föld társadalmi tulajdonba vételéről szóló alaptörvényt, a Népbiztosok Tanácsa pedig kiadta rendeletét a Munkás—Paraszt Vöröshadsereg megszervezéséről. Frontról érkező katonáink — ha sikerült elkerülniök a levetkőztetést — hoztak haza — vajmi ritkán — egy-két példányt a szovjet dekrétumokból, de tartalmuk sokáig nem vált ismeretessé. És milyen későn vált ismeretessé, hogy 1918 elején (márc. 25.) Moszkvában KUN Béla, PÓR Ernő és SZAMUELY Tibor kezdeményezésére LENIN és SZVERDLOV támogatásával megalakult az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja, vagy ahogyan röviden nevezték, a Magyar Kommunista Csoport.

¹ Cikkem sok tekintetben feltételezi REMETE László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története* c. munkája (Bp. 1966.) ismeretét.

Az itthoni forradalmi agitáció, amelyet 1917 utolsó hónapjaival kezdődően DUCZYNSZKA Ilona és galileista társai kezdeményeztek, egyelőre antimilitarista jellegű volt. Röpirataik, sokszorosított plakátjaik, vagy a „Zimmerwaldi szocialisták magyarországi csoportja” vagy „baloldali szocialisták” aláírást viselték. Ném álltak mögöttük forradalmi tapasztalatokkal rendelkező munkásszervezetek. 1918 elején már kísérlet történt arra, hogy a szintén illegálisan szervezkedő Gyárközi Bizottság fiatal mérnökei és munkásai és a galileisták antimilitarista csoportja közös akciót tervezzen. Egy határozati javaslatot kívántak előkészíteni, amelyet a szociáldemokrata párt által január 13-ra tervezett és meg is tartott népgyűlés elé akartak terjeszteni. A határozati javaslat a szociáldemokrata pártvezetőség ténykedését ellenőrző Központi Munkástanács létrehozását követelte volna. A szociáldemokrata párt vezetősége január 13-ára, vasárnapra a választójogi törvénytervezet ügyében az Iparcsarnokba hívott össze népgyűlést. A megelőző szombaton a főkapitány feloszlatta a Galilei Kört; ezt követően tüntetés volt a Rákóczi úton. A szociáldemokraták gyűlésén résztvenni kívánó munkások nagy része kiszorult az Iparcsarnokból, s a Liget több pontján rögtönzött gyűléseken a pártellenzék szóinkai élesen bírálták a pártvezetőséget. Ugyanebben az időpontban az Ipari és Közlekedési Alkalmazottak Országos Szövetsége külön rendezett ott gyűléseket, és a pártvezetőséget ellenőrző Munkástanács felállítását követelte. Január 14-én a Galilei Kör vezetőségét előállítják, másnap újra szabadon bocsátják. Január 18-án letartóztatják DUCZYNSZKA Ionát, majd galileista társát, SUGÁR Tivadart, CSILLAG László magántisztviselőt, KELEN József mérnököt és VÉGH Dezső munkást, a kaszárnyákban lefoglalt röpiratok előállításait és terjesztőit, az „állam hadereje ellen intézett büntett” gyanúsítottjait. Rövid kihallgatásra SZABÓ Ervint is beidézték e napokban. Duczynszkákék letartóztatását követő napon, jan. 19-én a Weiss Manfréd gyár munkásai beszüntették a munkát, s ezzel kezdetét vette a januári nagy sztrájk. A kihallgatások során történt még további néhány galileista, vagy velük kapcsolatban álló fiatal előállítás, végül is két fővádlott maradt csupán, DUCZYNSZKA Ilona és SUGÁR Tivadar. Három gyanúsított ügyét polgári bírósághoz kellett áttenni. A két vádlott ügyét a katonai bírósághoz utalták át. Vizsgálati fogságuk alatt, amely feltűnően sokáig — a szeptemberi főtárgyalásig — tartott, tovább folyt a nyomozás, mert a röpiratok gyártása és terjesztése rövid szünet után tovább folyt. A „repülő nyomdát” ugyanis, amely KELEN József lakásán működött, a rendőrség látogatása előtt elsüllyesztették, a sokszorosító gépet a Nyugati pályaudvar ruhatárában helyezték el. A letartóztatások után pedig CORVIN Ottó és SALLAI Imre folytatták a röplapok szerkesztését, sokszorosítását és terjesztését. Visszaemlékezéseikben SALLAI is, HAÁSZ Árpád is megírják, hogy a röplapok, plakátok szövegét SZABÓ Ervin nézte át és javíttatta. SALLAI Imre még hozzáfűzi, hogy „Szabó Ervin volt az, aki az antimilitarista agitációt tudatosan a forradalmi fejlődés irányába terelte.”² Nincs szükség arra, hogy megerősítsük ezeket a vallomásokat. A röplapokat előállító csoport tagjai SZABÓ Ervinre való tekintettel a kellő óvatossággal jártak el. Nem keresték fel hivatalában, a közvetítő szerepét a könyvtárban PIKLER Blanka, a katalógizáló osztály vezetője töltötte be, aki — éjjeleit áldozva rá — a gépelés egy részét is vállalta. Iratlan szabály volt ezekben a napokban, hogy nem tanúsítunk a szokottnál és illőnél bensőbb érdeklődést igazgatónk személye

² LITVÁN György: *Szabó Ervin 1918-ban*. Budapest 1968. 9—11. l.

íránt. Együgyűség lett volna azt képzelni, hogy a Svájcból a háború negyedik évében Magyarországra áttelepült diáklány (DUCZYNSZKA Ilona) itthoni kapcsolatait nyomozó hatóság nem jutott el SZABÓ Ervinig. Természetes, hogy féltettük, de azt is tudtuk, hogy mindig meggyőződése szerint fog cselekedni.

Mialatt a galileisták ügyében folyt a vizsgálat, melynek állásáról VÁZSONYI igazságügyminiszter személyesen szerezte be információit sűrű látogatásai során a főkapitányságon, 1918 február elején kitört a cattarói öbölben állomásozó hadiflotta legénységének lázadása. A Pesten készült röpiratok állítólag oda is eljutottak. A flotta zászlóshajójának árbócára felrepült a vörös lobogó, s néhány órán belül 30 hajó kb 5000 matróza képviselőjében központi matróztanács alakult. Sajnos, elszigetelt akció volt, a monarchia munkásosztályai még nem szervezték meg a maguk munkástanácsait. Bomlasztó hatása nagy volt, és növelte a gyenge lábakon álló kormányok vezetőinek idegességét.

Ezidőtájt támadt vitája SZABÓ Ervinnek a *Népszavával*, pontosabban a szociáldemokrata párt vezetőségével a választójogi törvényjavaslat ügyében. Korábban a *Népszavá*-val vitatkozó cikkei megjelentek magában a *Népszavá*-ban. Ezúttal — nyilván okkal — a *Szociáldemokrácia és politikai erkölcs* c. cikkét a *Világ*-ban jelentette meg.³ SZABÓ Ervin megfelelő adag iróniával így kezdi: „Olyan időket élünk, amikor az igazságügyek legfőbb örével egy véleményen lenni fölttte hasznos.” VÁZSONYI ugyanis azt mondta egy parlamenti beszédében, hogy „az általános választójog hívei és ellenségei egyformán túlozzák ennek a reformnak a jelentőségét. Azok csodaszernek, ezek nemzeti katasztrófának tartják.” SZABÓ Ervin ezután kifejti, hogy „régí tétéle az államtudományak — nem az igazságügyminiszter úr találta ki — hogy a népek kormányzása sokkal kevésbé dől el a törvényhozó hatalom, mint inkább a végrehajtó hatalom, a közigazgatás szándékán és mikéntjén. Milyen demokráciát jelent hát az az általános választójog, amelyet a gondolat- és vélemény szabadságnak, a nyelvi és vallásszabadságnak, az önkormányzati szabadságnak abszolutisztikus és feudalistikus módjai és formái vesznek majd körül?” A *Népszava* 1918 március 16-án a VÁZSONYI-féle „*becsületesen demokratikus törvényjavaslatról*” beszél, 17-én pedig a miniszteri beszéd dicsőítése után leszögezi: a kormány állja a választójog terén a szervezett munkásságnak tett ígérését.” A szociáldemokrata párt vezetői tehát — állapítja meg SZABÓ Ervin — „enyhe elnézéssel kísérik az általános választójognak az igazságügyminiszter úr beszédében kifejtett *korrektúráit*: a nemzetiségi elnyomást, az írás-olvasás-kellék lefokozását, az önkormányzat visszafejlesztését, a gondolat- szabadság büntetőjogi korlátozásait stb.” Vagyis: *a választójogi törvény körül lenne bástyázva a jogkiterjesztést illuzórikussá tevő törvények és rendeletekkel.* SZABÓ Ervin ítélete kemény és hozzáférhetetlen: „a demokrácia ellenségeinél százszorta kártékonyabbak azok a hívei, akik azt hiszik, hogy lehet jó dolgot művelni erkölcstelen eszközökkel; akik elfogadják, támogatják, sőt maguk megcsinálni is képesek a rosszat és gonoszt is, ha valami jót is kapnak vele és érte.”⁴ Viszonválasza a pártvezetőség feleletére, mely szintén a *Világ*-ban jelent meg, éppen ily fölényes: „... politikai erkölcsöm és logikám azt diktálja, hogy inkább semmilyen választójog, mint a Vázsonyi által mindenféle szabad-

³ Világ 1918. márc. 24. — A viszontválasz márc. 28-án.

⁴ Sz. E. *Szociáldemokrácia és politikai erkölcs*. Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 420—425. 1.

ságelkobzással körülbástyázott” . . . „Mert mit ér a parlament ún. demokratizálása, ha ugyanakkor a parlamenten kívül büntetőjogilag lehetetlenné tesszük az agitációt, végleg kipusztítjuk az önkormányzatot és nemzeti politika címén a régi közigazgatási önkényt és korrupciót megerősítjük?”

Elolvastuk és megnyugodtunk. Így csak az ír, aki ismeri a kimondani nem mert rejtett szó hatalmát, aki biztos abban, hogy ha kell: felsorakoznak mögötte munkásbarátainak ezrei.

Említettem, hogy a letartóztatásban levő galileisták vizsgálati fogságát alaposan — feltehetően szándékosan — elnyújtották. Önként kínálkozott a feltevés, hogy a kormány *látványos* perre készül, erre készítetik a frontok hangulatáról kapott kedvezőtlen hírek. Ezt mérlegelve nyugtalanná tett minket VÁZSONYINAK a parlamentben egy interpellációra adott különös válasza: mintha ebben bűjt volna meg az elrettentés szándéka, az *értelmi szerzők* elleni nagy per megindítása. Ezt mondta: „a fiatalok bűnét nem tartom olyan nagy-nak, bár meg nem engedett az, amit cselekedtek. Én azokat kutatom, akik ezekben a fiatalokban ezt a szellemet fölnevelték, amely ezen propagandára vezetett . . . a terjesztőket és másolókat sikerült megtalálni, de a szellemet, amely fölneveli ezen embereket, azt, hogy a tett propagandáját követik és a katonákat engedetlenségre csábítják, arra, hogy tegyék le a fegyvert, ezt a szellemet kötelességemnek tartom azzal a felelőséggel és hatalommal, amely reám ruháztatott, megbénítani, hogy úrrá lenni ne engedjem.”⁵

Nem sokkal a *Világban* és a *Népszavában* lezajlott vita után már az igazságügyminiszter kezében lehetett a felszabadulás után az MSZMP Párttörténeti Intézetébe került *összefoglaló jelentése* a főkapitányság politikai nyomozó főosztályának a „nagy lendülettel” megindított antimilitarista propagandáról, a kaszárnyákban terjesztett röpiratokról, amelyek katonatanácsok megalakítására hívták fel katonáinkat. A jelentés első pontja így szól: „a baloldali mozgalom feje SZABÓ ERVIN”. A mozgalom résztvevői között felsorolja a jelentés a magukat „forradalmi szocialisták”-nak nevező baloldali szociáldemokratáknak a neveit, továbbá hármat a Fővárosi Könyvtár munkatársai közül, természetesen a két fővádlott galileistát, és megnevez egy sor alaposan gyanúsítható galileistát.⁶

Nem valószínű, hogy a nyomozó hatóság SZABÓ ERVINNEK arról a kísérletéről is tudomást szerzett volna, hogy DEMÉNY OTTÓT valahogy a „senki földjén” át eljuttassa Szovjet-Oroszországba, hogy kapcsolatot teremtsen a bolsevikok soraiban harcoló magyarokkal.

*

A *Világ*-gal való kapcsolata ezekben a hetekben-hónapokban vált élet-halál kérdéssé SZABÓ ERVIN számára, és ezt a kapcsolatot a lap főszerkesztője, PURJESZ LAJOS bensőséges őszinteséggel ápolta. Másfél évvel előbb, amikor a főkapitány hamis ürüggyel betiltotta volt a Társadalomtudományok Szabad Iskolája működését, a lap egy egész kolumna terjedelmében adott helyt JÁSZI OSZKÁR, az Iskola igazgatója ragyogóan fölényes érvelésű föllebbezése teljes szövegének. Lapvezérek gesztusai kiszámíthatatlanok. Most, 1918 for-

⁵ Képviselőházi Napló 1910—1918. 767. k. 79. old. Ld. TÖMÖRY MÁRTA: *Új vizeken járok* c. könyvében.

⁶ LITVÁN GYÖRGY: *Szabó Ervin 1918-ban*. Budapest 1968. 9—11. l.

Szerkesztőség VI. Andrássy-
út 47. Telefon 38 00, a Ir-
kelt szerkesztőség 91-54. Ki-
adói hivatal VI. Andrássy út 47
Telefon 81 90. Előfizetési
árak a magyar éremi korona
círcsapatja: Egész évre 52
kor., félre 26 kor., negye-
dére 13 kor., egy hónapra
4 kor. 60 fill. A „VILÁG”
megjelenik mindennap.

VILÁG

Ars Budapesti és vidékén
18 fillér, Pályaudvarokon
20 fillér. Hirdetések felvé-
tetnek a „VILÁG” kiadó-
hivatalában. Blockner J.,
Györi és Nagy, Jaulus és
Társ, Tenczer Gyula, Leo-
pold Komló, Mezei Antal,
Schwarz József és Eckstein
Bernát hirdetői irodákban.

A TÁRCAROVAT SZERKESZTŐSÉGE: BUDAPEST, I., MÉNESI-UT 19.

Budapest, 1918 június elején

MÉLYEN TISZTELT URAM!

A háboru négy esztendeje bebizonyította, hogy az igazi és megse-
misíthetetlen emberi értékek azok, amelyeket a kutató ész, egyedül a
tudomány önzetlen szeretetétől vezetve, saját kielégülésére, de sok-
szor közvetve az emberiség javára alkot. Nem lehet cél, hogy ennek a
folytonos vállvetett munkának eredményeit, aktuális kérdéseit, zárt
ajtók mögött őrizzük, ahová csak a kiváltságosoknak van joguk belépni.
Mert a tudomány csak úgy érheti el legsajátosabb célját, ha problemái
mennél szélesebb rétegben ismertekké válnak, módszerei legalább bizo-
nyos mértékben a műveltebb közönség gondolkodásának részei lesznek.

Ezért a VILÁG napilap, olvasó közönségének színvonalától felbá-
torítva, elhatározta, hogy tudományos tárcarovatot nyit, melyhez az Ön
szíves közreműködését van szerencsénk kerni.

Helyet fognak ott találni a legváltozatosabb kérdésekről alkotott
legellentétesebb vélemények, ha azokat az igazság, a becsületos meg-
győződés és nem a pártzempont diktálja, amelyet, dacára a lap politi-
kai irányzatának, ettől a rovattól minden erővel távol fognak tartani.
Alulírott rovatszerkesztőnek minden párttól független egyénisége bizto-
sítéka ennek a teljes tudományos objektivitásnak.

Egy nagy és egyetemes érdekű nevelő munkáról van szó, melyhez
hozzájárulni, véleményünk szerint, mindenkinek kötelessége. Ezt a köte-
lességet mi most százszorosán érezzük, amikor az emberi szellem és méltó-
ság a legfájdalmasabb és legszegényletesebb megaláztatásokat szenved.

Ha Ön, tisztelt Uram, amint azt remélni merjük, kérésünket nem
utasítja vissza, — kérjük, hogy havonként egy-két cikkével minket fel-
keressen szíveskedjék. Netáni kívánalmainkat bizonyos témákat illetőleg
(pl. az emberiség egy nagyja születésének vagy halálának, valamely tudó-
mányos fölfedezésnek évfordulójára, alapvető könyv megjelenése alkalmá-
ból stb.) esetről-esetre levélben is fogjuk közölni; viszont eleve kér-
jük, hogy közleményeiben az aktualitás és a közérthetőség érdekeit
lehetőleg érvényesíteni szíveskedjék.

Szíves választát kérve

őszinte tisztelettel

a VILÁG tárcarovatának
szerkesztősége:

Lathó

radalomtól vemhes tavaszán PURJESZ Lajos följánlja SZABÓ Ervinnek a lap
tárcarovatának szerkesztését. Intézze korlátlan szabadsággal, egyetlen kívánság
figyelembevételével: a vasárnapi tárca továbbra is IGNOTUS külön rovata
marad. Május közepe táján történhetett a fölkérés. A galileista fővádlottak
perének tárgyalása még nem volt kitűzve. SZABÓ Ervin a magyar hírlapírás
történetében egyedül álló feladatot elvállalta. Nagy művével, a halála után

első ízben a Bécsi Magyar Kiadó gondozásában megjelent *Társadalmi és párt-harcok a 48/49-es magyar forradalomban* című munkájával alig hogy elkészült, bár a mű I–VIII. fejezeteit németül írta meg részben Prof. GRÜNBERG *Archiv für die Geschichte des Sozialismus u. Kommunismus* c. folyóirata, részben Dr. BUNZEL (Graz) szociológiai folyóirata számára. Magyarra fordításuk ezidőtájt készült. Erről MADZSAR József gondoskodott volt. A két említett osztrák szerkesztő által javasolt, SZABÓ Ervin által csak részben elfogadott módosításokat MADZSAR és JÁSZI beszélte meg írójával. A végső simítások aprólékos munkája kimerítette. A két jó barát segített neki. Lelkiismeretes könyvtári munkája mellett a *Huszedik Század* részére 1918 májusára megírta MARX születésének századik évfordulója alkalmára a nagy gondolkodó szellemi hagyatékát, az „örökké kamatozó örökséget” méltató gazdag tanulmányát. A galileisták lapja, a *Szabadgondolat* részére megírta a június 1-i számban megjelent *Műveltség és kultúra* című harcos cikkét az „intelligencia csődjéről” a körülötte dúló háborúban.

És ezek írása közben éri PURJESZ Lajos főszerkesztő megtisztelő ajánlata, amelyre igent mond. Talán azért, hogy elhessegesse a háta mögött ólálkodó *Gond*-ot, a horatiusi óda lovasát hajszolót. Megírja a megindítandó tárcarovat leendő munkatársait felkérő körlevelet. Sokszorosítva a *Világ* lapfejjével és papírján jelenik meg; alcíme arra figyelmezteti a címzettet, hogy a „tárcarovat szerkesztősége Budapest I. Ménesi út 19.”: ez pedig *Szabó Ervin lakása*. A körlevél minden példányát SZABÓ Ervin írta alá a „tárcarovat szerkesztősége” nevében. Egy példányát, — mint címzett — nem a postás, hanem SZABÓ Ervin kezéből vettem át. A körlevél kelte „1918 június eleje”. A lapban magában egyelőre még nem szólalt meg a hírharang. Ez — a magyar napisajtó történetében tán első ilyen magas színvonalú vállalkozás — egyelőre a főszerkesztő, SZABÓ Ervin és a felkért tudósok és publicisták titka maradt. A rovat indulásának napját nem szabta meg a szerkesztőség. Nyárelő volt, a kéziratok beérkezésére bizton számítani lehetett. Ez már az ötödik nyár volt, amikor szép utazási tervekről amúgy is le kellett mondani, de legalább szorosabbra fonódhatott a lap körül a lánc a háború barbársága elleni harcra kész *szabad* értelmiségnek. Augusztus, sőt, tán július elején már meg is indulhatott volna az új tárcarovat, de SZABÓ Ervin ágynak esett. Pontosan nem tudjuk, mikor lángolt fel régi, gyógyultnak vélt tüdőbaja, mióta titkolta ezt el önmaga előtt is könyörtelenül, újabb és újabb alkotó munkába való felejtkezései alatt. A könyvtári akták szerint — írja REMETE László nagy könyvtártörténetében — SZABÓ Ervin 1918 augusztusában vonult arra a betegszabadságra, amelyre a szeptember 30-án bekövetkezett halála tett pontot.⁷

Szeptember 7-én egy feljelentés érkezett a főkapitányságra. Ezt követően a kormány félhivatalosa, a *Budapesti Hírlap* elsőként jelentette, hogy „államellenes propaganda miatt följelentették a Fővárosi Könyvtárat”. A közlemény nyomában felhangzott a BANGHA páter irányította sajtóban, az *Alkotmányban*, az *Új Lap*-ban és a *Magyar Kultúrában* a klerikálisok üvöltő kórusa. Ezt a hangot ismertük már korábról, a Deák Ferenc-fiókkönyvtár megnyitása idejéből. Most új szövetségesük akadt; a följelentő — egy zugügyvéd — a Magyar Tanácsköztársaság veresége után a fehér terror egyik különítményének vált hírhedt alakjává. A könyvtár fölöttes hatóságai főlényesen kezelték a megalapozatlan feljelentést. BRAUN Róbert, a könyvtár

⁷i.m. 180. p.

helyettes vezetője járt el az ügyben. A főváros főügyésének összefoglaló jelentése feleslegessé tett minden további lépést. Nem is valószínű, hogy SZABÓ Ervint — ha egyáltalában tudomására hozták volna a történeteket, ami nem valószínű — felizgatta volna ez a támadás. Ezt a fajta ellenséget túlságosan jól ismerte; a könyvtár ügyét mindig bartáságosan kezelő sajtó (a *Világ*, a *Népszava*, a *Pesti Napló*, *Új Hírek* stb.) pedig derekasan helytállt.

Betegsége alatt csak kevesen és csak ritkán látogathatták. Augusztusban, mikor felkerestem, ágyában vánkossokkal feltámasztott helyzetben találtam, paplana fölött egy 48-as hírlap kötetéből készített jegyzetet. Nagy munkáján tehát még mindig javított. Mondom: könyörtelen volt önmagával szemben.

A sötét „*Gond*”, amire fentebb céloztam: az ítélet előtt álló galileisták ügye volt. A főtárgyalást szeptember 19-re tűzték ki. Hét napig tartott. Az ítéletet szeptember 28-án hirdette ki a hadbíróóság. Az ítélet súlyos volt. A hadbíróóság kegyesen beszámított mindkettőjük esetében hat hónapot az önhibájukon kívül elhúzódó vizsgálati fogságból. DUCZYNSZKA Ilonára még 2 évi, SUGÁR Tivadarra 3 évi súlyos börtönt mértek ki. Az ítéletet DUCZYNSZKA esetében súlyosbította hat havonként 15 napi magánfogság, SUGÁR Tivadar esetében minden hó első napján böjt, minden 15. napon magánzárka.

Tudomására adták-e SZABÓ Ervinnek a lesújtó hírt? Nem tudjuk, de leolvashatta környezetének arcáról. Az ítélet lehetett volna a legsúlyosabb is. Nagy érték az élet, s a fiatalok élnek!

Szeptember 28-án a *Világ* szerkesztősége bejelenti olvasóinak, hogy *Élet és Tudomány* címmel a lap új tárcarovatot indít, s ez a rovat „az élet, a természet, a társadalom, a művészet, az irodalom, a vallás, a bölcsélet, és a metafizika problémáit tudományos módszerekkel igyekszik a művelt laikus közönség közkincsévé tenni.” A rovat vezetésére, irányítására sikerült SZABÓ Ervint megnyerniök, aki még ez év júniusában (a facsimilében mellékelt) körlevelet intézte a tudományos világ számos képviselőjéhez.” (A bejelentés a körlevél szövegének közlése után így folytatódik:) E felhívásra a magyar szellemi életnek jóval több, mint száz munkása fejezte ki készségét, hogy a *Világ* hasábjain kutatásai eredményeit ismertetni fogja olvasóinkkal. E kedvező auspiciumok dacára a tárcarovatot megindítása, sajnós, késedelmet szenvedett Szabó Ervin megbetegedése folytán. Az ő kívánságára ideiglenesen dr. JÁSZI Oszkár veszi át az új rovat vezetését, melyet október 1-én kezdünk el. Közli a szerkesztőség bejelentése az első hét várható programját, melyet mi kiegészítettünk a hozzáférhető számok alapján, továbbá kiegészíthettünk két tárca címével és valamennyi pontos könyvészeti adataival. A járulékos két cikk között az utolsónak témája tragikus módon aktuális volt. Az őszirózsás forradalmat megelőző és követő „spanyol” influenza az egészségében, táplálkozásában leromlott lakosság körében igen sok áldozatot követelt.

Hogy az új tárcarovatot BABITS Mihály cikkével induljon, az SZABÓ Ervin külön kívánsága volt. A költővel való barátsága a háború éveiben vált bensőséggé⁸. SZABÓ Ervin rábeszélésére fordította le BABITS Mihály KANT *Az örök béke* c. kis remekművét magyarra.

Két nappal a szerkesztőség beharangozó közleménye után SZABÓ Ervin örökre lehunyta szemét. A temetésén — október 2-án — a tanító mesterétől

⁸ GÁL István: *Babits a világbékéért*. (Egy háborúellenes Babits-írás sorsa): Filológiai Közl. 1968. 355—373. 1.

és igazi vezéréől búcsúzó munkások ezreinek ajkáról felhangzott „Marseillaise” már a készülődő forradalom hangja volt.

*

A Szabó Ervin körlevelére beérkezett tárcacikkek a következő sorrendben jelentek meg a Világ-ban:

- BABITS Mihály: *Leibniz, mint hazafi.* — Világ. 1918. 229. sz. okt. 1. 5—6. l.
 ZOLNAI Gyula: *Hanyatló magyarság.* — Világ. 1918. 230. sz. okt. 2. 1—3. l.
 FÜLÖP Zsigmond: *Van-e háborús ösztön?* — Világ. 1918. 231. sz. okt. 3. 1—3. l.
 Világ. 1918. 232. sz. okt. 4. 5—7. p.
 JÁSZI Oszkár: *Pan-Amerika.* — Világ. 1918. 233. sz. okt. 5. 5—6. l.
 FOGARASI Béla: *Georg Simmel.* — Világ. 1918. 235. sz. okt. 8. 7—8. l.
 GOLDZIEHER Miksa: *Az influenza.* — Világ. 1918. 246. sz. okt. 20. 9—10 l.

BÉLA KÓHALMI: IN MEMORIAM ERVIN SZABÓ (1877—1918) MOMENTBILDER AUS DEM LETZTEN JAHRE SEINES LEBENS

Der Aufsatz stellt aus dem Anlaß des 50 Todestages von Ervin SZABÓ, dieser großen Persönlichkeit der ungarischen Arbeiterbewegung, Kulturpolitik und des ungarischen Bibliothekswesens der Jahrhundertwende, ein Andenken. Der Name ERVIN SZABÓ wurde in der internationalen Literatur des wissenschaftlichen Sozialismus durch seine Diskussionsbeiträge und Aufsätze in der *Neuen Zeit*, im *Mouvement Socialiste* und in den *Sozialistischen Monatsheften* in den ersten Jahren des 20. Jh. bekannt. Nach seinen Wiener Studienjahren wurde Ervin SZABÓ in Ungarn zum ersten Theoretiker der zunehmenden sozialdemokratischen Bewegung, zum fleißigen Mitarbeiter der sozialdemokratischen Parteipresse; zugleich aber auch zum strengen Kritiker der Parteileitung und zum Führer der Linke und der jungen Intelligenz innerhalb der Partei. Wegen seiner kompromißlosen Kritik, und noch viel mehr wegen der Propägierung syndikalistischer Ideen und Methoden, schied er aus der Partei mit dem linken Flügel der Arbeiterbewegung blieb er aber bis zu seinem Tode im Kontakt. Seine wissenschaftliche Autorität hat er mit seinen unzähligen Studien in der Zeitschrift der radikalen Intelligenz *Huszadik Század* (Zwanzigstes Jahrhundert), in erster Linie jedoch mit der zweibändigen Ausgabe der ausgewählten Werke MARX' und ENGELS, begründet. Die Anmerkungen zu den ausgewählten Stücken hat er nämlich zu ausführlichen Einzelstudien erweitert.

1918 war das kritische Jahr der internationalen Arbeiterbewegung u. zw. nicht nur infolge der siegreichen russischen Revolution. Der Haß gegen den Krieg und die Auflockerung im Kriegsapparat machten die Anwendung illegaler Methoden in der Arbeiterbewegung beinahe selbstverständlich. Die Avantgarde der Revolution bildete sich in Ungarn aus dem unter der Führung der radikalen Intelligenz („Gesellschaft der Sozialwissenschaftler“) wirkenden „Galilei-Kreis“ (Kreis fortschrittlich denkender Studenten) und aus den sich diesem Kreis angeschlossen jungen Ingenieuren und Jungarbeitern. Sie haben begonnen, illegale Flugschriften und Plakate zu verteilen und organisierten Ende Januar 1918 den großen Streik der ungarischen Rüstungsindustrie. Die Verteilung der Flugschriften und Plakate wurde auch dann fortgesetzt, als die Polizei eine Gruppe des „Galilei-Kreises“ und der Jungarbeiter verhaftete und die beiden Hauptangeklagten dem Kriegsgericht übergab. Nach Jahrzehnten wurde erst eine Aufzeichnung Imre SALLAI s, bekannt, der an der Redaktion der Flugschriften teilnahm, und der später den Märtyrertod erlitten hat. Diese Aufzeichnung bestätigt, daß Ervin SZABÓ es war, der den Text der Flugschriften überprüft und „die antimilitaristische Agitation bewußt in die Richtung der revolutionären Entwicklung gelenkt hatte.“ Während der darauf folgenden polizeilichen Untersuchung führte Ervin SZABÓ in der radikalen Zeitschrift *Világ* (Die Welt) und im sozialdemokratischen Organ *Népszava* (Volksstimme) eine Debatte mit der Parteileitung und dem Justizminister über die Wahlreform, die damals auf der Tagesordnung stand. Die Regierung wollte das Wahlrecht mit solchen Geleit-Gesetzen und Verordnungen

versehen, welche die Erweiterung des Wahlrechts im vornherein illusorisch machten. Darauf ging auch die sozialdemokratische Parteileitung ein. „Die Partei“ — schrieb Ervin SZABÓ — „merkt es schon gar nicht, daß sie ständig gegen ihre eingenen Prinzipien verstößt, ja ihnen widerspricht“. Diese in scharfem Ton geführte Diskussion fand in einer besonders gespannten Lage statt. Ervin SZABÓ, der im ganzen Land bekannte Führer der linken Parteiopposition, der diese Diskussion begonnen hat, war ja, wenn auch kein Hauptangeklagte, so doch ein Mitbeschuldigte jenes geplanten Schauprozesses, den die Regierung gegen die Teilnehmer der antimilitaristischen und revolutionären Agitation gestartet hatte. Daß Ervin SZABÓ mitbeschuldigt war, beweist nicht nur eine Erklärung des Justizministers, sondern auch ein zusammenfassender Bericht des Bezirks-Polizeipräsidiums, der erst nach Jahrzehnten zum Vorschein kam.

Trotz all dieser störenden Umstände setzte Ervin SZABÓ außer seiner bibliotheksleiterischen Arbeit auch seine wissenschaftliche Tätigkeit fort. Außer Artikeln, die in *Huszadik Század*, Zeitschrift der „Gesellschaft der Sozialwissenschaften“, und in *Szabad Gondolat* (Freier Gedanke), Organ des „Galilei-Kreises“ erschienen sind, vollendete er etwa zu dieser Zeit seine große Monographie *Társadalmi és pártharcok a 48/49-es magyar forradalomban* (Gesellschaftliche und parteiliche Kämpfe in der ungarischen Revolution von 1848—49).

Außer seiner vielfacher Beschäftigung hat er noch auch eine große Aufgabe übernommen. Der Chefredakteur der *Világ* bot ihm im Mai 1918 die Redaktion einer neuen Rubrik „wissenschaftliche Feuilletons“ an. Dem Plan nach hat E. SZABÓ die Liste der Gelehrten und Publizisten zusammengestellt, die um einen Beitrag gebeten werden sollten. Die Briefe wurden mit der Datierung „Anfang Juni 1918“ und mit der Unterschrift E. SZABÓ's abgeschickt. Die Serie sollte Mitte Juni oder Anfang August beginnen. Ervin SZABÓ wurde aber krank. Vom Anfang August an mußte er das Bett hüten. Eine Lungenkrankheit, die er als für längst überwunden hielt, flammte wieder auf. Mit der Feuilleton-Serie konnte er sich nicht mehr befassen, an seinem großen historischen Werk hat er aber noch im Krankenbett Korrekturen durchgeführt. Seine gesundheitliche Lage hat sich verschlechtert, als die Verhandlungen gegen die Hauptangeklagten des „Galilei-Kreises“ begannen. Am 28. September endete der Prozeß mit einem schwerem Urteilspruch. Am kommenden Tag bringt die *Világ* die Nachricht von einer kurzen Verzögerung im Erscheinen der neuen Rubrik. Auf die Bitte des erkrankten Erwin SZABÓ's übernimmt die Redaktion Oszkár JÁSZI. Am 1. Oktober erschien dann tatsächlich der erste Beitrag aus der Feder Mihály BABITS'. Dieselbe Nummer enthält auch die erschütternde Nachricht über E. SZABÓ's Tod. Auf seinem letzten Wege haben ihn Zehntausende Budapestener Arbeiter begleitet. Seine in Kämpfen erfahrene Freunde, die in den ersten Reihen des Leichenzuges schritten, haben genau nach einem Monat die Führung der ungarischen Revolutionsregierung übernommen.